

Галина Чуба

**Tomasz Hodana. Między królem a carem. Moskwa w oczach
prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej****(na podstawie piśmiennictwa końca XVI – połowy XVII stulecia).****Kraków: «Scriptum», 2008. 262 s.**

Минулого року у краківському видавництві «Scriptum» вийшов друком черговий том із серії «*Studia Ruthenica Cracoviensia*», що її видає кафедра україністики Інституту східнослов'янської філології Ягелонського університету (попередні томи було присвячено мовознавчій тематиці, зокрема: *Ukraina: między językiem a kulturą / Pod red. Bożeny Zinkiewicz-Tomanek, Adama Fałowskiego*. Kraków, 2003; Adam Fałowski. *Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku*. Kraków, 2003). Автор нової книжки, молодий краківський дослідник Томаш Годана, на матеріалі руських писемних джерел кінця XVI – першої половини XVII ст. робить спробу реконструювати образ Москви, зокрема ставлення православних русинів до цієї держави, царя, його підданих та до Московської Церкви. Головна мета книги, як зазначає у вступі сам автор, – описати всю складність ставлення русинів, що проживали в Речі Посполитій, до свого східного сусіда, а також відповісти на запитання, наскільки тогочасна Москва була їм близькою, а якою мірою і в яких сферах сприймали її як чужу (с. 5). При цьому дослідник застерігає, що свідомо обмежує опрацьований ним матеріал лише тим, що вийшло з-під пера православних, залишаючи поза увагою погляди русинів-католиків та русинів-протестантів. Адже саме між православним населенням Речі Посполитої та підданими московського царя виникла особлива напруга у відносинах, зумовлена, з одного боку, їхньою конфесійною спільністю та мовно-етнічною близькістю, а з другого – різною державною належністю, відмінною суспільно-політичною формацією та дистанцією у культурній сфері.

Джерельну базу праці склали різноманітні за своїм характером тексти, написані у період між Люблінською унією (1569 р.) та повстанням Хмельницького (1648 р.): полемічні твори, грамоти, послання, приватне листування, щоденники, агіографія, принагідна поезія, передмови до богослужбових книг та збірок проповідей тощо. Автор підкреслює, що специфіка збереженого матеріалу дала можливість описати переконання, головним чином, тогочасного руського духовенства, частково також православної шляхти та міщан, членів церковних братств; натомість погляди селян, а також позиція козацтва з певних міркувань залишилися поза увагою дослідника. Характеризуючи опрацьовані джерела, він вказує, що, незважаючи на значне їх число, «московський сюжет» треба було уважно вишукувати (с. 6), адже тема стосунків із Московією не була провідною, ба

більше, про ставлення до Москви часто свідчила відсутність у текстах згадок на цю тему. Результатом наукового «розслідування» автора стали кільканадцять нарисів, об'єднаних хронологічно у три розділи, що й склали головну частину книжки.

У першому розділі «Русини і Москва на рубежі XVI – XVII ст.» представлено взаємини русинів із Московією у переддень Берестейської унії 1596 р. та відразу після її підписання. Під цим кутом зору краківський дослідник, зокрема, розглядає діяльність найбільшого православного магната, князя Костянтина-Василя Острозького, аналізує сприйняття київським духовенством Московського патріархату та реакцію православних русинів на польсько-литовську інтервенцію в Росію у період Смути. Підсумовуючи цю частину праці, автор зазначає:

Друга половина XVI та перші десятиліття XVII ст. виявилися часом, що визначно не сприяв розвитку русько-московських стосунків. Уже в попередні віки вони не були інтенсивними, однак з моменту створення Московського патріархату та безпосереднього втягнення польської влади у справу релігійної унії всі контакти «дизунійних» русинів та московських «схизматиків» почали сприйматися в Речі Посполитій як потенційна загроза її інтересам. Наступною важливою перешкодою були щораз глибші культурні відмінності. Тоді як церковні та світські еліти Великого Московського Князівства й надалі залишалися у сфері середньовічної традиції, предки білорусів та українців змушені були вийти поза коло візантійсько-слов'янської спадщини (с. 61).

За спостереженням автора, еволюція руської культури не спричинила занепаду зв'язків між київським та московським православ'ям. Адже підданих царя та мешканців Речі Посполитої поєднувала спільна віра й церковний обряд, а також мовна та літературна спадщина. Русини «грецької віри» усвідомлювали це, до того ж, з огляду на загрозу католицизму та унії, вони починали дедалі частіше помічати цю спільність. Це, однак, як констатується у праці, «не змінювало того, що в згаданий період для більшості з них Москва залишалася землею незнаною і далекою як у вимірі географічному, так і цивілізаційному» (с. 62).

Предметом розгляду в другому розділі «Православна Київська митрополія та Москва у 20-ті роки XVI ст.» стали контакти відновленої ієрархії Київської митрополії на чолі з Йовом Борецьким із московським царем та патріархом. Автор розкриває весь драматизм вибору, перед яким опинилися у цей час православні вірні Речі Посполитої: між лояльністю до власного, католицького короля, відверто вороже налаштованого до їхньої віри, та зверненням за підтримкою до одновірного, хоча й чужого московського володаря (ці нариси об'єднано заголовком «Між королем та царем»). У цьому ж розділі дослідник приглядається ближче до подорожей у Москву представників Київської митрополії, які, наслідуючи східних патріархів, вирушали в царську столицю за фінансовою допомогою, шукали там при-

хистку від гонінь, а іноді й інтелектуальної та духовної підтримки. Особливу увагу приділено посольству луцького владики Ісаакія Борисковича, інтерпретації тексту звернення Йова Борецького до царя Михайла Федоровича та перебуванню в Москві корецького протопопа Лаврентія Зизанія, що представив патріархові Філарету для «виправлення» рукопис свого катехизису. На прикладі функціонування формули «Київ – другий Єрусалим» дослідник показує, що навіть у роки найбільшої залежності від фінансової допомоги з боку царя та патріарха Московія не стала для польсько-литовських русинів символічним та духовним еталоном. Як пише автор:

У писемних текстах... чітко видно, що руські автори мали свідомість історичної окремішності Київської митрополії і були переконані в її особливому статусі. В окреслюваний період ця свідомість виразилась, серед іншого, в пошуку символічної формули, яка б відображала понадполітичну автономію руського православ'я, його позицію немовби поміж Москвою та Річчю Посполитою. Показово, що митрополит Йов Борецький, який багаторазово отримував фінансову допомогу від царя, в листах до своєї пастви особливо наголошував на зв'язку Києва з Єрусалимом і, хоча уже багато років існував Московський патріархат, підкреслював духовну спільність та залежність своєї Церкви від стародавніх патріарших столиць (с. 125).

У третьому розділі «Київ та Москва за митрополита Петра Могили» Томаш Годана зупиняється на найбільш репрезентативних точках зору руської православної еліти другої чверті XVII ст. на Москву. Врегулювання правового статусу та покращення матеріальної ситуації Київської митрополії, що потягло за собою її небувале культурне піднесення, а також прозахідний напрямок здійснюваних митрополитом Петром Могилою реформ стали причиною значного розриву між двома православними центрами. Відродження руської писемності, шкільництва, друкарства, а особливо духовний та інтелектуальний розквіт Києва призвели до того, що православні мешканці Польської Корони та Великого князівства Литовського почали відвертатися від «царственого града». Нова руська духовна еліта виявляла лояльність щодо Речі Посполитої і нерідко займала антимосковську позицію. Як зазначає автор, почуття історичної окремішності Руської Церкви та намагання її (окремішність) зберегти виразно оприявнилися у планах створення унійно-православного патріархату, в чому можна вбачати не лише намагання повернути конфесійну єдність русинів, але й відповідь на претензії Москви поширити свою церковну юрисдикцію на терени Речі Посполитої (с. 193). Опозиція ж серед православних, зокрема широких верств вірян та нижчого духовенства, до західних «новинок» і латинізації церковної культури, як доводить у своєму дослідженні Томаш Годана, ніколи не спиралася на почуття етнічної єдності з Москвою, виступаючи лише проявом релігійного консерватизму та сильного прив'язання до візантійсько-слов'янської традиції (там

само). Однак не всі представники руської еліти поділяли погляди митрополита та його сподвижників, деякі з них ставились до реформ із недовірою і навіть ворожістю та спрямовували свої погляди у бік «Третього Риму». Серед яскравих представників цієї позиції автор називає позбавленого Моголою сану київського митрополита Ісаю Копинського, ігумена Афанасія Филиповича: їхню долю та погляди висвітлено у третьому розділі праці.

Підсумовуючи, відзначу, що книжка піднімає важливу і поки що мало розроблену проблематику, пов'язану із вивченням становлення національної ідентичності українців та, почасти, білорусів, одним з істотних елементів якої була позиція щодо Росії та росіян. Вивчення раннього щабля функціонування почуття окремішності дозволяє краще зрозуміти низку пізніших процесів та явищ, а книжка польського дослідника черговий раз доводить, що вже в давні часи стосунки між східними слов'янами були набагато складнішими, ніж це може видаватися на перший погляд.

Галина Чуба

Alicja Z. Nowak. Człowiek wobec wieczności. Ukraińskie i białoruskie prawosławne piśmiennictwo żałobne XVII wieku.

Kraków: Wyd-wo Collegium Columbinum, 2008. 222 s.

Творчий перегук руської (української та білоруської) православної думки із західною думкою, що розгорнувся у другій половині XVI – XVII ст., сприяв розвитку літератури, яку відомий польський славіст Александр Наумов охарактеризував як «багатосторонню, барвисту, різноманітну». Руське письменство, створене в цей час на теренах Речі Посполитої, зауважує вчений в одній зі своїх праць, «творить комплементарну модель культури – польська і латинська (а також італійська) її частини входили у світ Ренесансу і Бароко, твори церковнослов'янською мовою нав'язували до семи століть традиції, але руські автори, що писали цією мовою, не боялися піднімати нові теми, використовувати нові засоби образності» (с. 9).

Багатоманіття руського письменства цих часів переконливо ілюструє презентована праця молодой польської дослідниці Аліції Новак. У полі зору авторки – група жалобних текстів, яку складають похоронні та поминальні проповіді, промови, поеми, трени, ламенти та епітафії, написані переважно книжною українською, меншою мірою польською та церковнослов'янською мовами. Крім творів, складених з нагоди смерті, поминальної річниці та похорону, до джерельної бази роботи увійшли перші православні катехізиси, «Евхологiон» Петра Могили (1646 р.), а також трактати, повчання про добре життя та смерть, віршовані збірки